

WAll: integratie in 3D

H. De Bie

Universiteit Gent

Integralen over intervallen in $\mathbb{R}^3$

Integralen over algemenere gebieden

Overgaan op nieuwe veranderlijken in 3D
Verband met substitutieregels in 1D?

Hoe passen we de theorie aan voor intervallen in $\mathbb{R}^3$?

Zij $I = [a_1, b_1] \times [a_2, b_2] \times [a_3, b_3]$ een gesloten interval in $\mathbb{R}^3$.

Definitie

Zij $I = [a_1, b_1] \times [a_2, b_2] \times [a_3, b_3]$.

Een partitie $\mathcal{P}$ van I is elke verzameling van mnp intervallen

$$I_{ijk} = [x_{i-1}, x_i] \times [y_{j-1}, y_j] \times [z_{k-1}, z_k]$$

waarbij

$$a_1 = x_0 < x_1 < \dots < x_{i-1} < x_i < \dots < x_m = b_1$$

$$a_2 = y_0 < y_1 < \dots < y_{j-1} < y_j < \dots < y_n = b_2$$

$$a_3 = z_0 < z_1 < \dots < z_{k-1} < z_k < \dots < z_p = b_3.$$

Maat voor grootte interval:

$$\text{diam } I_{ijk} = \sqrt{(x_i - x_{i-1})^2 + (y_j - y_{j-1})^2 + (z_k - z_{k-1})^2}.$$

Definitie

Zij $\mathcal{P}$ een partitie van I in $\mathbb{R}^3$. De norm van $\mathcal{P}$ is

$$\|\mathcal{P}\| = \max_{i,j,k} (\text{diam } I_{ijk}).$$

Definitie

Zij $f : \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}$ gedefinieerd op $I = [a_1, b_1] \times [a_2, b_2] \times [a_3, b_3]$.
De **Riemann som** van f met de gelabelde partitie $\mathcal{P}_c$ van I is

$$S(f, \mathcal{P}_c) = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^p f(c_{ijk}) V_{ijk},$$

waarbij $V_{ijk} = (x_i - x_{i-1})(y_j - y_{j-1})(z_k - z_{k-1})$.

Drievoudige integraal

Definitie

De functie $f : \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}$ is (Riemann) integreerbaar over I als er een getal L bestaat zodat voor elke $\epsilon > 0$ er een $\delta(\epsilon)$ kan worden gevonden waarvoor

$$|S(f, \mathcal{P}_c) - L| < \epsilon$$

voor elke gelabelde partitie $\mathcal{P}_c \in \mathbf{P}$ met norm $\|\mathcal{P}_c\| < \delta(\epsilon)$.

L is dan de (Riemann) integraal van f over I . Notatie:

$$\int_I f(x, y, z) dV \quad \text{of} \quad \iiint_I f(x, y, z) dx dy dz.$$

Blijft gelden:

- ▶ eigenschappen integreerbare functies
- ▶ integraal over unie intervallen = som integralen

Stelling (Praktisch)

Zij $f : \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}$ integreerbaar over $I = [a_1, b_1] \times [a_2, b_2] \times [a_3, b_3]$ en zij $(y, z) \mapsto f(x, y, z)$ integreerbaar over $I_{y,z} = [a_2, b_2] \times [a_3, b_3]$ voor elke $x \in [a_1, b_1]$. Dan is

$$x \mapsto \iint_{I_{y,z}} f(x, y, z) dydz$$

integreerbaar over $[a_1, b_1]$ en er geldt:

$$\iiint_I f(x, y, z) dx dy dz = \int_{a_1}^{b_1} \left[\iint_{I_{y,z}} f(x, y, z) dy dz \right] dx.$$

Analoog

$$\iiint_I f(x, y, z) dx dy dz = \iint_{I_{y,z}} \left[\int_{a_1}^{b_1} f(x, y, z) dx \right] dy dz$$

plus alle andere mogelijke herschikkingen.

Hoe integreren over meer ingewikkelde gebieden?

$\implies$ we beschouwen gebieden G in $\mathbb{R}^3$

- ▶ die begrensd zijn
- ▶ waarvan de rand ∂G bestaat uit een eindig aantal projecteerbare oppervlakken

Definitie

Zij G zo een gebied en zij I een interval met $G \subset I$.

Zij f een functie die begrensd is in G .

Dan is f integreerbaar over G als de functie f^*

$$(x, y, z) \mapsto f^*(x, y, z) = \begin{cases} f(x, y, z), & \forall (x, y, z) \in G \\ 0, & \forall (x, y, z) \in I \setminus G \end{cases}$$

integreerbaar is over I .

Notatie

$$\int_G f(x, y, z) dV = \iiint_G f(x, y, z) dx dy dz := \int_I f^*(x, y, z) dV.$$

Volume van een willekeurig gebied G

Definitie

Zij G een gebied zoals hierboven beschreven.

De functie $f(x, y, z) = 1, \forall (x, y, z) \in G$ is integreerbaar over G .

De integraal er van over G is het volume van G :

$$V_G = \int_G 1 dV.$$

Opsplitsen van integratiegebied

Stelling

Zij f integreerbaar over $G \subset \mathbb{R}^3$.

Stel dat G door een eindig aantal projecteerbare oppervlakken in twee deelgebieden G_1 en G_2 wordt verdeeld. Dan

$$\int_G f(x, y, z) dV = \int_{G_1} f(x, y, z) dV + \int_{G_2} f(x, y, z) dV.$$

Uitwerken integralen in $\mathbb{R}^3$:

Definitie

Zij $G \subset \mathbb{R}^3$ gegeven door

$$G = \{(x, y, z) : (x, y) \in G_{xy}, \varphi_1(x, y) \leq z \leq \varphi_2(x, y), \\ \varphi_1, \varphi_2 \text{ continu in } G_{xy}\}$$

met G_{xy} begrensd en de rand van G_{xy} bestaand uit een eindig aantal projecteerbare krommen. Dan is G XY-projecteerbaar.

Stelling

Zij G een XY-projecteerbaar gebied. Zij $f : \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}$ continu in G . Dan is

$$\iiint_G f(x, y, z) dx dy dz = \iint_{G_{xy}} \left[\int_{\varphi_1(x, y)}^{\varphi_2(x, y)} f(x, y, z) dz \right] dx dy.$$

Analoge stellingen voor XZ- en YZ-projecteerbare gebieden

Stelling

Zij $G \subset \mathbb{R}^3$ gegeven door

$$G = \{(x, y, z) : a \leq x \leq b, (y, z) \in G_x\}$$

met $G_x \subset \mathbb{R}^2$ begrensd en de rand van G_x bestaat uit een eindig aantal projecteerbare krommen.

Zij verder $f : \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}$ continu in G . Dan is

$$\iiint_G f(x, y, z) dx dy dz = \int_a^b \left[\iint_{G_x} f(x, y, z) dy dz \right] dx.$$

Voorbeelden:

- ▶ Integreer $f(x, y, z) = z^2$ over een cilinder met straal 1, as de Z-as, en afgesneden door $z = \pm a$
- ▶ Integreer $f(x, y, z) = xz$ over het gebied in het eerste octant ingesloten tussen twee vlakken:

$$\begin{aligned} z &= 0 \\ \frac{x}{a} + \frac{y}{b} + \frac{z}{c} &= 1 \end{aligned}$$

Middelwaardestelling

1D: als f continu is op $[a, b]$, dan bestaat er $c \in [a, b]$ met

$$\int_a^b f(x)dx = (b - a)f(c)$$

Blijft geldig in hogere dimensie.

Stel f, g continu:

- ▶ er bestaat een punt $(c_1, c_2) \in G \subset \mathbb{R}^2$ met

$$\iint_G f(x, y)dx dy = f(c_1, c_2)A_G$$

- ▶ er bestaat een punt $(c_1, c_2, c_3) \in G \subset \mathbb{R}^3$ met

$$\iiint_G g(x, y, z)dx dy dz = g(c_1, c_2, c_3)V_G$$

$\implies$ Zeer handig om bovengrens van integraal te bepalen

Stabiliteit van de integraal:

De integraal van een functie is stabiel tov wijzigingen van de functie in een eindig aantal:

- ▶ 1D: punten
- ▶ 2D: krommen
- ▶ 3D: oppervlakken

in het gebied van integratie

Toepassing: massa en massamiddelpunt

MMP van een gebied G in de ruimte met massadichtheid $\rho(x, y, z)$

$$x_{MMP} = \frac{\iiint_G x\rho(x, y, z)dx dy dz}{\iiint_G \rho(x, y, z)dx dy dz}$$

$$y_{MMP} = \frac{\iiint_G y\rho(x, y, z)dx dy dz}{\iiint_G \rho(x, y, z)dx dy dz}$$

$$z_{MMP} = \frac{\iiint_G z\rho(x, y, z)dx dy dz}{\iiint_G \rho(x, y, z)dx dy dz}$$

Totale massa:

$$\iiint_G \rho(x, y, z)dx dy dz$$

Soms kan gebied G vlotter beschreven worden met behulp van een ander coördinatensysteem.

- ▶ Hoe?
- ▶ Cilindercoördinaten
- ▶ Sferische coördinaten

in 3D

Stel

$$\begin{cases} x = \varphi(u, v, w) \\ y = \psi(u, v, w) \\ z = \chi(u, v, w) \end{cases}$$

waarbij G het beeld is van G' in de $OUVW$ -ruimte.

Stelling

Zij (φ, ψ, χ) een transformatie die G' op G afbeeldt (van klasse C_1 en injectief verondersteld, met uitzondering van een eindig aantal projecteerbare oppervlakken). Dan

$$\iiint_G f(x, y, z) dx dy dz = \iiint_{G'} f(\varphi(u, v, w), \psi(u, v, w), \chi(u, v, w)) \left| \frac{\partial(\varphi, \psi, \chi)}{\partial(u, v, w)} \right| du dv dw.$$

Verband met substitutieregels in 1D?

Indien φ strikt monotoon is, dan

$$\int_a^b f(x) dx = \int_{\varphi^{-1}(a)}^{\varphi^{-1}(b)} f(\varphi(t)) \frac{d\varphi}{dt}(t) dt.$$

φ is een bijectie tussen een interval $[\alpha, \beta]$ en het interval $[a, b]$.

Verband met substitutieregels in 1D?

Indien φ strikt monotoon is, dan

$$\int_a^b f(x) dx = \int_{\varphi^{-1}(a)}^{\varphi^{-1}(b)} f(\varphi(t)) \frac{d\varphi}{dt}(t) dt.$$

φ is een bijectie tussen een interval $[\alpha, \beta]$ en het interval $[a, b]$.

- ▶ Als φ stijgend, dan $\varphi^{-1}(a) = \alpha$ en $\varphi^{-1}(b) = \beta$
- ▶ Als φ dalend, dan $\varphi^{-1}(a) = \beta$ en $\varphi^{-1}(b) = \alpha$.

Dus:

$$\int_a^b f(x) dx = \int_{\alpha}^{\beta} f(\varphi(t)) \left| \frac{d\varphi}{dt}(t) \right| dt$$

Cilindercoördinaten

Stel

$$x = r \cos \varphi$$

$$y = r \sin \varphi$$

$$z = z$$

waarbij

- ▶ $r > 0$ de voerstraal
- ▶ $\varphi \in [0, 2\pi[$ de poolhoek

Jacobiaanse determinant

$$\boxed{\frac{\partial(x, y, z)}{\partial(r, \varphi, z)} = r}$$

Voorbeeld: $f(x, y, z) = x^2 + y^2$ over cilinder met straal 1

Sferische coördinaten

Stel

$$x = r \sin \theta \cos \varphi$$

$$y = r \sin \theta \sin \varphi$$

$$z = r \cos \theta$$

waarbij

- ▶ $r > 0$ de voerstraal
- ▶ $\theta \in [0, \pi]$ de hoek met de positieve Z -as
- ▶ $\varphi \in [0, 2\pi[$

Jacobiaanse determinant

$$\frac{\partial(x, y, z)}{\partial(r, \theta, \varphi)} = r^2 \sin \theta$$

Voorbeeld: volume bal met straal 1

Eindopmerkingen:

- ▶ ook andere coördinatenstelsels mogelijk
- ▶ inoefenen zeer belangrijk
- ▶ hoofdstuk 7 bevat veel uitgewerkte voorbeelden
- ▶ hoofdstuk 8 (oneigenlijke integralen): niet te kennen, wel mooie moeilijkere oefeningen